

STANISŁAW JEDYNAK

O DUCHU ČESKÉ FILOZOFIE OČIMA POLÁKA *Památce prof. Lubomíra Nového*

Filozofie v Čechách se objevila už v 11. století v pražské katedrální škole. Pěstovala se však zejména na univerzitě založené 1348 v Praze Karlem IV. Mimo univerzitu rozvíjel svou činnost Tomáš ze Štítného (asi 1331–asi 1409), scholastický filozof, ale také prakticky první český filozof duchem i jazykem. Patřil k národním filozofům v době, kdy se ještě filozofie nepěstovala v národních jazycích, kromě Německa a kromě Čech. V jeho názorech se už objevují některé charakteristické rysy, především praktičnost. Ve svých traktátech Tomáš nastoloval složité scholastické problémy ve formě rozhovoru otce s dětmi, aby tím přiblížil zásady české filozofie svědčící o specifčnosti jejího ducha. S tím je spojen druhý specifický rys české filozofie, jež můžeme označit jako etičnost. Svými díly se Tomáš snažil přispět k morálnímu obrození lidí, důvěryhodné realizaci křesťanských zásad v praxi. Tím vlastně pomáhal připravovat českou reformaci, která je spojena především (i když nejenom) s Janem Husem. V Husových myšlenkách se kromě praktických motivů jeho učení a kromě silné etičnosti objevuje třetí zřetelný rys charakteristický pro českou filozofii, demokratičnost. Hus se vyslovoval nejenom o otázkách práva lidí na chléb, ale i na práci, práva na četbu a interpretaci Bible pro všechny. Jedním z Husových pokračovatelů byl Petr Chelčický (asi 1390–asi 1460). V jeho myšlenkách se dále rozvíjí demokratičnost českého myšlení – odsuzoval středověké dělení na stavy a důrazně vystupoval proti užití násilí v náboženských otázkách.

Nevídaný rozvoj české kultury, filozofie a společenského myšlení, které působily daleko za hranice Čech, přerušila neštěstí a porážky. Patří k nim připojení českého království k habsburské monarchii a brutální vypořádání se s českou opozicí v době třicetileté války (Bílá hora v roce 1620). Tehdy (jako později v Polsku po porážce listopadového povstání) kvetlo písemnictví v emigraci. Velkou postavou byl mj. Jan Amos Komenský (1592–1670), působící řadu let i v polském Lešně. Komenského filozofie, zejména jeho koncepce pansofie, měla být obecnou teorií světa a člověka, nadřazenou tehdejší vědě, ale zároveň se měla stát základem obrození a vývoje člověka; měla vytvářet obecnou kulturu lidstva. Takže i v tomto ohledu můžeme objevit praktičnost, prakticistické vyjádření filozofie. S tím je spo-

jena i Komenského etičnost – jeho přesvědčení o velkých vývojových možnostech člověka. Člověk – jak psal – je vším, protože je schopen stát se vším.

Jiným charakteristickým rysem české kultury včetně filozofie je okcidentalismus. Češi – spolu se Slovinci – jsou nejvíce na západ vysunutým slovanským národem a nejvíce se museli bránit dotírajícímu neslovanskému živilu: německému, resp. v případě Slovinců italskému. Asi v polovině 18. století se zdálo, že Slovinci a možná i Češi už přestanou existovat. Nicméně v druhé polovině 18. století, za Marie Terzie a jejího syna Josefa II., se otevřely nové možnosti rozvoje „zemské“ mluvy.

Krátce nato se objevili čeští národní buditelé, jako J. Dobrovský, J. Jungmann, V. Hanka, F. L. Čelakovský. Využili také výtvarných polské literatury (v dávných dobách do Bílé hory si polská kultura spíše vydatně půjčovala od Čechů, včetně polského jazyka od časů Měška a Doubravky). Např. A. Marek vytvářel českou filozofickou terminologii pomocí učebnic polských filozofů. „Čechoslovák“ J. Kollár psal o slovanské vzájemnosti, přičemž termín „vzájemnost“ si vypůjčil z polštiny.

V české filozofii a kultuře vůbec existovaly už od osvícenství silné okcidentalistické tendence. Řada badatelů, lépe řečeno převážná část, pěstovala nejdříve filozofii v němčině, a pokud ne, do značné míry čerpala z výsledků filozofie německé. Z Čech a z Moravy ostatně pocházela řada vynikajících německých filozofů. Tak např. Kurt Gödel a Theodor Gomperz z Brna, Edmund Husserl z Prostějova, Ernst Mach z Chrlíc u Brna, Wilhelm Jeruzalem z Dřenic u Chrudimi, Franz Kafka z Prahy, Sigmund Freud z Příbora. A v neposlední řadě na pražské německé univerzitě přednášeli Brentanovi žáci Christian von Ehrenfels, Friedrich Jodl, Ernst Mach, Rudolf Carnap.

Velkým filozofem počátku 19. století byl německy píšící, ale za Čecha se pokládající Bernard Bolzano (1781–1848). Výrazně přispěl k rozvoji teorie vědy, logiky, ale hodně času věnoval problematice praktické filozofie, morálky a otázkám zdokonalování společnosti. Byl mj. autorem utopie *O nejlepší státě*.

Rovněž Augustin Smetana (1814–1851), zřejmě nejvýznamnější český hegelovec, směřoval k praktické aplikaci hegelismu, i když ho spojuje, jako řada jiných českých filozofů, s filozofií J. F. Herbarta. Také on uvažoval v duchu české praktičnosti a etičnosti, že filozofie má mj. přispět k přeměně práva a náboženství (jako forem seberealizace) ve všeobecnou lásku a tvůrčí aktivitu. Okcidentalismus české filozofie byl dost zvláštní: menšímu zájmu se těšil Hegel, většímu Herbart – díky jemu byla více propracována praktická filozofie, včetně filozofie výchovy. K Herbartovým stoupencům patřili F. Čupr, J. Dastich, J. Durdík, G. A. Lindner a O. Hostinský. Otakar Hostinský (1847–1910) byl prvním profesorem české estetiky na pražské univerzitě a jako řada jiných odpůrcem abstraktního filozofování v teorii. Soudil, že filozofii je třeba spojovat s praxí, se společenským životem.

Čistou teorií se nezabýval ani český pozitivismus. Např. František Krejčí (1858–1934) se domníval, že pozitivní filozofie má přispět k celistvému obrazu světa a má přitom působit nejen na rozum, ale také na srdce. Dokonce i tak oduševnělý pozitivistický „metafyzik“, jako Josef Tvrđý (1877–1942), soudil, že celostní pohled na svět je třeba uplatňovat proto, „abychom si mohli svět představit jako celek, a také svou roli v něm“.

Čeští filozofové neměli pochopení ani pro spekulativnější proudy druhého pozitivismu (i když na německé univerzitě v Praze přednášel Ernst Mach), ani pro novopozitivismus (i když na německé univerzitě v Praze přednášel sám Rudolf Carnap).

Nejcharakterističtější, přímo modelovou postavou české filozofie byl filozof a politik Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937). Dokonce jeho nejteoretičtější práce *Základové konkrétné logiky* (1885) měla i praktický cíl: týkala se teoretických základů racionálního uspořádání vědecké aktivity české společnosti.

Masaryk byl konkretista, což bylo a je příznačné pro řadu českých filozofů. Český konkretismus je empirický kritický postoj, který akceptuje roli rozumu při kontrole zkušenosti. Konkretismus uznává v přírodě i ve společnosti individuality a ty chce poznávat. Mnoho času věnovali Masaryk a jeho žáci (např. Edvard Beneš) otázkám společenské etiky, včetně mezinárodní, a národnostním problémům. V tomto případě šly otázky malých národů obecně ruku v ruce se zájmem o národy střední a východní Evropy, nacházející se mezi Ruskem a Německem. Masaryk (a rovněž Beneš) byl přesvědčen, že národy jsou přirozenými orgány lidstva a že v rámci státu jsou nástroji vlastního rozvoje. Žádný národ však není povinen být nástrojem egoistických, imperiálních cílů (nicméně realita brzy dospěla k pošlapání zásad tohoto typu – hitlerismem v protektorátu, stalinismem v Československu).

Mezi českými filozofy poválečného období byl nejvýraznější postavou nepochybně Jan Patočka (1907–1977), jeden z nejschopnějších žáků E. Husserla. Ani tento vynikající fenomenologický filozof se nebránil praktickým řešením, např. při analýze role inteligence ve společnosti, role morálních hodnot, profesionální etiky. V duchu českého konkretismu tvrdil, že věda nejsou především výsledky, nýbrž proces, v němž každý výsledek je při dalším pokračování podrobován kritice.

Patočka ve svých textech navazoval i na české specifikum, na zvláštní dilema z počátku 19. století: jít cestou Jungmannovou (a rozvíjet kulturu a pocit českosti v souladu s jazykem národa – češtinou), nebo cestou Bolzanovou (a navazovat na to nejlepší v evropské kultuře, mít povědomí o vlastní české specifitě, ale neklást důraz na jazyk).

Česká specifita ve filozofii se uplatnila rovněž v různých proudech marxismu a novotomismu. Karel Kosík psal o dialektice konkrétního v protikladu s pseudokonkrétním, např. s fetišizovanou prací. Eduard Urx požadoval zabývat se praktickými důsledky každé filozofické školy. Ivan Sviták, marxista a později disident, věnoval mnoho prostoru demokratizaci společnosti, směřování k integraci a identitě osobnosti. Robert Kalivoda spojoval svůj odvážný marxismus, pokud jde o exponovanou roli svobody tvůrčího člověka, se západními liberálními proudy. Byl (zemřel 1989) předním mluvčím tzv. Pražského jara a rozhodným kritikem oportunistického českého neostalinismu.

Také čelný český novotomista Metoděj Habáň (1899–1984) se zabýval nikoli pouze otázkami ontologie nebo teorie poznání, nýbrž i problematikou filozoficko-etickou, teorií hodnot.

Ze současných českých filozofů si všimnu pouze jednoho: známého politika a filozofa Václava Havla. Je pokračovatelem myšlení Jana Patočky. Soudí, že bytí je něčím dynamickým, neuzavřeným a různorodým, realizujícím se, ale ne-

realizovaným. Nejvíce jej však zajímají problémy eticko-politické (demokratizace společenských vztahů) a rovněž otázky krize civilizace. Tvrdí, že lidé se stávají otroky konzumních potřeb a že lidstvo žije v období odklonu od odpovědnosti. Podle něj končí i období relativně nezávislých civilizací existujících na jedné planetě. Proto je třeba rozvíjet jistou základní duchovnost, která by se stala elementární mezilidskou vazbou společnou všem: věřícím i nevěřícím.

Na závěr těchto úvah o české filozofii si dovoluji vyslovit domněnku, že je jí vlastní etičnost, neboli koncentrace uvažování o problémech morálních, praktičnost, čili vztah filozofie k otázkám praktickým, konkretismus (v Polsku známý na příkladu T. Kotarbińského), okcidentalismus, neboť je to filozofie citlivá hlavně na problematiku Západu. Je možno hovořit rovněž (v jistých obdobích) o zaostalosti české filozofie, což zapříčinila nesvoboda v tom smyslu, že české země byly delší dobu provincií habsburské říše.

Po napsání tohoto textu jsem sáhl po práci, vydané ve Washingtonu v roce 1994, *Czech Philosophy in the XXth Century* (v redakci L. Nového, J. Gabriela a J. Hrocha). V jejím závěru se objevují následující specifické rysy české filozofie, které do značné míry korespondují s mou analýzou.

Tedy – má se za to, že české filozofii je vlastní velký zájem o problémy morální, humanistické a demokratické. Jak se v knize tvrdí, všechny proudy české filozofie chtějí mít „lidskou tvář“.

To se úzce váže k specifickým uchopením historiozofických problémů, týkajících se zejména místa malých národů v evropském kontextu. Tato tendence někdy vede k zanedbávání čistě filozofických otázek, jež jsou na společenském kontextu nezávislé.

Publikace dále podtrhuje vlivy hlavně okcidentální (Německo, Francie, anglosaské země), ale také vlivy slovanské, v jejich rámci pak především ruské. Tyto vlivy se dostaly a dostávají na specifickou půdu a jsou osobitě přetvářeny. Zejména jde o anti-spekulativní filozofii, která se přidržuje konkrétna, a anti-systémovou filozofii, neschopnou hlubších mystických ponorů. V meziválečném období však došlo k pokusům rozvinout teoretickou filozofii, s cílem vytvořit český model teoretické filozofie. To je spojeno s novokantismem, strukturalismem a fenomenologií. Po druhé světové válce se takové pokusy konaly na půdě českého marxismu.

Na závěr publikace podtrhuje manifestaci mnoha názorů v české filozofii (dokonce tomu nezabránila ani období nacistické okupace a čtyřicetiletí komunistického režimu). Česká filozofie, i díky samizdatu a filozofům tvořícím v emigraci, nebyla nikdy odtržena od novinek ve filozofii na Západě.

*

Původně jsem chtěl psát o polsko-českých vztazích v oblasti filozofie. Avšak v časopise *Studia Philosophica* (č. 49) se objevila krásná a solidní práce na toto téma z pera prof. Jana Zouhara, která do značné míry vyčerpává problematiku, o níž jsem chtěl psát. Proto jsem nastolil jiný problém – také, jak si myslím, hodný diskuse. Jde o problém ducha neboli specifičnosti české filozofie. Možná bude pro naše moravské a české přátele tento pohled profesora z Polska, milov-

níka slovanských kultur a rovněž autora několika prací o české filozofii (o Masarykovi, Patočkovi a českém pozitivismu), zajímavý.

ON THE SENSE OF CZECH PHILOSOPHY WITH POLISH EYES

The article follows the development of Czech philosophy from the Middle Ages to the present and stresses as its main features practicality, ethnicity, democratism and Occidentalism.

Autor: Stanisław Jędynak – řádný profesor, dr hab., ředitel Institutu filozofie, Uniwersytet Marie Curie Skłodowskiej, Lublin.